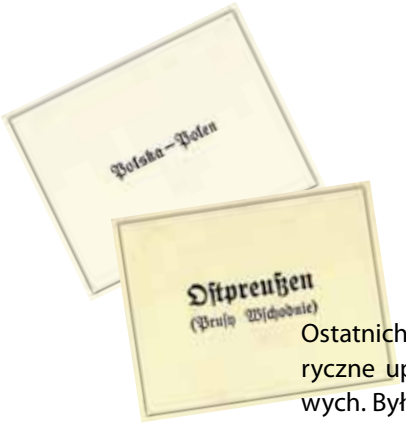
Jakub Knyżewski

EŁK 1920. PLEBISCYT NA MAZURACH
WYSTAWA W MUZEUM HISTORYCZNYM W EŁKU

Ostatnich kilka lat to okres obfitujący w okrągłe rocznice historyczne upamiętniane w ramach oficjalnych działań państwowych. Było to oczywiście związane z przypadającą w 2018 roku 100. rocznicą odzyskania niepodległości przez Polskę. Następne lata przynosiły kolejne upamiętnienia wydarzeń związanych z procesem odzyskiwania niepodległości przez Polskę po 1918 roku. I tak w 2020 roku oficjalnie obchodzono między innymi rocznicę bitwy warszawskiej w 1920 roku, a także 100. rocznicę plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu, przeprowadzonego 11 lipca 1920 roku. Niejako na uboczu głównego nurtu obchodów tej ważnej z perspektywy regionalnej rocznicy Muzeum Historyczne w Ełku przygotowało wystawę zatytułowaną „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach". Pomimo pozostawania na uboczu, jeśli chodzi o oficjalne obchody, staraliśmy się jednakże, aby stworzona wystawa była istotnym głosem w debacie nad przeszłością Ełku i regionu. Autorami scenariusza wystawy są Jakub Knyżewski i Rafał Żytyniec, projekt graficzny przygotował Janusz Pilecki, a konsultantem naukowym był prof. Robert Traba. Przygotowania do wystawy rozpoczęły się od kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Materiałem źródłowym, na którym się oparliśmy, był bogaty zespół akt Ostdeutscher Heimatdienst Kreisstelle Lyck [Wschodnioniemiecka Służba Ojczyźniana].

Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu to wydarzenie obarczone historią trudnych XX-wiecznych stosunków polsko-niemieckich. W potocznej polskiej świadomości historycznej obraz tego wydarzenia był zdominowany przez obraz niemieckiego terroru tłumiącego polskie dążenia do uzyskania korzystnego wyniku głosowania. Z kolei z niemieckiego punktu widzenia plebiscyt stanowił argument za legitymizacją posiadania południowych Prus Wschodnich, a po 1945 roku za przeprowadzeniem rewizji wschodniej granicy Niemiec. Podstawowym wyzwaniem, jakie postawiliśmy przed sobą, przygotowując wystawę, była próba oderwania się od dominujących narracji historiograficznych i spojrzenia na to wydarzenia na nowo. Po pierwsze zdecydowaliśmy się stworzyć dla naszej opowieści szeroki kontekst chronologiczny i ideowy, funkcjonujący w ramach perspektywy długiego trwania. Z tego powodu za punkt wyjścia wystawy przyjęliśmy początki procesów narodowotwórczych w XIX wieku i związany z nimi rozwój nacjonalizmów. Przedstawiliśmy również początki idei samostanowienia narodów, która bezpośrednio doprowadziła do plebiscytowego boomu po I wojnie światowej. Po drugie postanowiliśmy zarysować europejski kontekst wschodniopruskiego plebiscytu, który był jednym z wielu wówczas przeprowadzonych na Starym Kontynencie. Szeroka kontekstualizacja plebiscytu miała umożliwić nam oderwanie się od narracji o klęsce plebiscytowej i stworzenie wielowymiarowego tła dla nowej opowieści.

1. Ełk. Muzeum Historyczne. Otwarcie wystawy „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach". Fot. Janusz Pilecki

Umiejscowienie opowieści o plebiscycie na Mazurach w Ełku stało się niejako próbą spojrzenia na to wydarzenie i czynniki mające na nie wpływ od środka. Przyjrzeliśmy się zatem sytuacji ludności mazurskiej na początku XX wieku, skutkom działań wojennych w Prusach Wschodnich i efektom przegranej wojny, a więc: rewolucji w Niemczech, abdykacji cesarza Wilhelma II, utracie

2. Ełk. Muzeum Historyczne. Otwarcie wystawy „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach". . Autorzy wystawy: Jakub Knyżewski i Rafał Żytyniec. Fot. Janusz Pilecki.

3 Ełk. Muzeum Historyczne. Otwarcie wystawy „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach". Wykład inauguracyjny prof. Roberta Traby. Fot. Janusz Pilecki.

wschodnich prowincji Niemiec, chaosowi politycznemu pierwszych lat republiki weimarskiej. Próbowaliśmy przybliżyć źródła olbrzymiej mobilizacji społecznej w okresie przedplebiscytowym w Prusach Wschodnich, która miała znaczący wpływ na przebieg przygotowań do plebiscytu i jego wyniki. Istotnym elementem naszej opowieści było przybliżenie atmosfery panującej przed samym plebiscytem w Ełku, co można porównać do atmosfery festynu ludowego, któremu towarzyszyły koncerty, zawody sportowe, spektakle teatralne itp. organizowane pod kątem przyjeżdżającej z zachodnich Niemiec ludności urodzonej na obszarze plebiscytowym, mającej wziąć udział w głosowaniu. *Nota bene* był to pomysł strony polskiej, niedostatecznie zaznajomionej ze stosunkami narodowościowymi w Prusach Wschodnich. Przekonanie, że Mazur – skoro posługuje się językiem polskim – jest Polakiem, nie przyniosło jednak spodziewanych efektów, o czym zaświadczyły wyniki głosowania. W tej części wystawy prezentowaliśmy między innymi bogatą kolekcję pocztowych znaczków plebiscytowych z terenu Prus Wschodnich, Górnego Śląska i innych obszarów plebiscytowych w Europie. Znaczki pocztowe emitowane przez Międzyaliancką Komisję Plebiscytową w Olsztynie zamiast poczty niemieckiej pokazują zatem część życia codziennego ówczesnych mieszkańców obszaru plebiscytowego i wpływu, jaki wielka polityka miała na ich życie codzienne. Prezentowano również duży zbiór ełckiej prasy z okresu plebiscytowego oraz odezw i druków wydawanych przez Wschodnioniemiecką Służbę Ojczyźnianą.

Kontrapunktem dla opowieści o niemieckich przygotowaniach zachodzących w Ełku było spojrzenie na Grajewo, leżące „naprzeciwko" Ełku po polskiej stronie granicy, będące ośrodkiem akcji plebiscytowej promieniującym między innymi na powiat ełcki. Czołową postacią w Grajewie zaangażowaną w plebiscyt był Bronisław Kretowicz współpracujący z ks. Wojciechem Rogaczewskim – proboszczem katolickiej parafii w Prawdziskach w powiecie ełckim. Obaj podejmowali próby organizowania polskiej propagandy plebiscytowej w po-

wiecie ełckim, które spotykały się z ostrą reakcją ełckiego oddziału Wschodnioniemieckiej Służby Ojczyźnianej, na której czele stał również duchowny – pastor Bruno Rathke.

Rozgrywający się wówczas w południowych Prusach Wschodnich polsko-niemiecki konflikt interesów umieściliśmy w kontekście wzajemnego postrzegania się przez pryzmat stereotypów narodowościowych. W okresie plebiscytowym aktywował się stereotyp „polnische Wirtschaft", dobrze funkcjonujący w zasadzie przez cały czas istnienia republiki weimarskiej w Niemczech. Znajdowało to swoje odzwierciedlenie zarówno w dyskusjach ogólnoniemieckich, jak i w lokalnych ełckich. Znakomicie oddają to karykatury z czasopisma satyrycznego „Kladderadatsch", których reprodukcje eksponowano na wystawie, a także zdjęcia ze zbiorów Muzeum Historycznego w Ełku z Kolekcji Klausa i Giseli Skibowskich, na których Polska i osoby mające głosować na Polskę są symbolizowane przez osła. Polsko-niemieckie relacje kulturowe, których emanacją stał się stereotyp „polnische Wirtschaft", umieściliśmy również w perspektywie długiego trwania i źródeł stereotypu mającego swoje korzenie w czasie upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku.

O plebiscycie na Mazurach opowiadamy również z perspektywy historii II stopnia. Podjęliśmy zatem próbę opisania funkcjonowania tego wydarzenia w pamięci kulturowej polskiej i niemieckiej aż do czasów współczesnych. Centralny punkt tej części wystawy stanowiły repliki trzech ełckich kamieni plebiscytowych, będących centralnym punktem corocznych obchodów rocznic plebiscytowych w okresie międzywojennym. Podobne obchody obywały się w wielu miejscowościach powiatu ełckiego, co znakomicie ilustrują ogłoszenia z lokalnej ełckiej prasy zawierające programy i relacje z tych uroczystości. Plebiscyt również w okresie powojennym był istotnym czynnikiem oddziałującym na stosunki polsko-niemieckie, zwłaszcza w latach 60. w czasie rządów Konrada Adenauera i Władysława Gomułki.

4. Ełk. Muzeum Historyczne. Otwarcie wystawy „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach". Fot. Aneta Zamojska.

Wystawę kończyła pewna forma suplementu do głównego toku narracji. Zaprezentowaliśmy na koniec sylwetki 7 osób związanych z plebiscytem. W doborze tych postaci staraliśmy się zachować szeroki horyzont spojrzenia, nie tracąc jednak z oczu perspektywy lokalnej. Byli to: Max Worgitzki, Juliusz Bursche, Bronisław Kretowicz, ks. Bruno Rathke, ks. Wojciech Rogaczewski, Adam Chętnik i Michał Kajka.

Eksponaty prezentowane na wystawie pochodziły między innymi ze zbiorów Muzeum Historycznego w Ełku, Archiwum Państwowego w Olsztynie, Archiwum Państwowego w Suwałkach Oddział w Ełku, a także z kolekcji prywatnych Marka Buze, Wojciecha Kujawskiego i Marka Nowickiego. Honorowy patronat nad wystawą sprawował Prezydent Miasta Ełku Tomasz Andrukiewicz.

Jakub Knyżewski

„Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach"
Scenariusz: Jakub Knyżewski i Rafał Żytyniec
Z powodu pandemii dostępność zwiedzania ograniczona;
kontakt z Muzeum Historycznym w Ełku: tel. +48 87 732 0283
sekretariat@muzeum.elk.pl

5. Ełk, Muzeum Historyczne. Otwarcie wystawy „Ełk 1920. Plebiscyt na Mazurach".
Na stopniach wagonu Janusz Pilecki, obok Jakub Knyżewski – współtwórcy wystawy.
Po prawej Franek (na czterech łapach), uważny obserwator zmagań z wystawą.
Fot. Iwona Liżewska.